

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ КОНФОРМАЦІЇ У ПОЛІТИЧНІЙ ПОВЕДІНЦІ УКРАЇНЦІВ У ПЕРІОД ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

У статті аналізуються соціально-психологічні зміни, що відбулися в політичній поведінці українського суспільства в період незалежності. Досліджено трансформацію політичних установок, що їх використовували провладні сили в різні періоди незалежної України. Подається аналіз мотивів нової політичної еліти, що зароджується в сучасній Україні.

Ключові слова: політична поведінка, конформація, установки, демократичний транзит.

В статье анализируются социально-психологические изменения, произошедшие в политическом поведении украинского общества в период независимости. Исследована трансформация политических установок, которые использовали провластные силы в разные периоды независимой Украины. Дается анализ мотивов новой политической элиты, которая зарождается в современной Украине.

Ключевые слова: политическое поведение, конформація, установки, демократический транзит.

The article analyzes the social and psychological changes in the political behavior of Ukrainian society in post-independence period. Transformation of political units, they used that pro-government forces in the different periods of independent Ukraine. The analysis of motives of the new political elite emerging in modern Ukraine.

Key words: political behavior, conformation, attitudes, democratic transit.

Період демократизації українського суспільства можна розглядати у часових рамках (1989-1991 рр., 1996-2004 рр., 2004-2010 рр.), що дозволяє розкрити особливості конформації у форматі еліти – маси кожного періоду та соціально-психологічні чинники до адаптивної і конвенційної політичної поведінки. При цьому уявляється можливим простежити елементи як конформної радянської людини, так і релятивного гедонізму західного зразку у єдиному українському просторі. Необхідно зазначити, що з 1989 до 1991 р. виявилось неможливим відтворення всієї системи інститутів радянського типу в цілому, зіткнення інтересів у вищому ешелоні управління країною, падіння керованості системою, виснаження ресурсів примусу. З послабленням колишнього державного монополізму досить швидко виникають нові соціальні організації і форми взаємодії, наприклад, бізнес, масові комунікації, масова культура, зразки споживання і способи життя. Цей процес супроводжується своєрідним зародженням примітивного товарного фетишизму, тобто переходом від суспільства ненакопичення за радянських часів до

первинного накопичення, причиною якого могла стати масова культура, обов'язковими елементами якої стали шок від зламу ціннісних (інституційних) орієнтирів, системи відстроченої стратифікації, прагнення до негайного визнання курсу нової еліти, гедонізм споживання.

Варто зауважити про явну номенклатурну форми наступних реформ нової влади, коли пріоритетну можливість стати власниками дістають представники вузького прошарку тих, хто має владу або капітал, що його було отримано шляхом перерозподілу колишніх партійно-державних коштів на державно-посадовій основі. Для інших категорій населення можливості долучитися до власності обмежуються і ускладнюються. Кінцевим результатом непослідовних реформ може бути лише одне – установа биполярної соціальної структури: невелика група при владі і власності та головна маса бідного населення за фактичної відсутності середнього класу [3, с. 166]. Це можна пояснити можливістю нової еліти у новому «перехідному», «транзитному» суспільстві оминати канали вертикальної мобільності радянського

суспільства, які знаходяться під суворим бюрократичним контролем для накопичення первинного капіталу [11, с. 57].

Варто проаналізувати особливості зародження мотивів нової еліти в українському суспільстві на основі дослідження передумов їх поведінки. Відповідно у СРСР механізми мобільності були «заточені» так, щоб позбавити соціальних акторів незалежних від держави підпор. Навіть у тих, хто займав високі посадові позиції, не було можливості конвертувати свій посадовий статус: гроші як універсальний посередник були відсутні, соціальні мережі, за винятком найвужчих – сімейних і дружніх, були зруйновані. У такій ситуації будь-яке досягнення тимчасове, воно не стає «власністю» соціального актора і не приводить до акумуляції ресурсів. Статус нібито видається в тимчасове користування і відбирається у будь-який момент [11, с. 60]. Фактично існував єдиний ліфт вгору, тобто до еліти, потрапити в який можна було тільки через посаду керівника середньої ланки, просування якого визначалося рішенням вищих і контролюючих інстанцій. При цьому сама швидкість підйому все більше сповільнювалася. Суспільство ставало більш закритим, соціальні перегородки – точніше, перегородка, що відокремлювала суспільство від номенклатури, – все більш непроникними. Можна стверджувати, що це послужило однією з передумов до невдоволення тієї частки населення України, яка мали певні атрибути елітарного становища внаслідок копіювання радянською владою всіх імпульсів розвитку, що йдуть «знизу», від потреб, ресурсів та інтересів соціальних акторів, тобто саме ті потенціали, які є необхідною основою успішного саморозвитку і саморегулювання соціальної системи. Також виокремлюють швидке зростання аномії, викликані економічним спадом і кризою, зламом інституційних структур, що не могло в цих обставинах компенсуватися моделлю життєвої поведінки «батька», характерною для епохи радянської індустріалізації і навіть НТР.

Події 1989-1991 рр. зламали наявні деструктивні закономірності, в той час чітко фіксується зміна ситуації, що характеризується похваленням активності населення, діяльністю різноманітних організацій та угруповань, що відстоюють ідеї національного відродження, мають демократичне та антисоціальне спрямування. Саме в 1989 році помічається тенденція до організації та координації національно-демократичних рухів – у 1989 році при Міжрегіональній депутатській групі створено Міжнародну асоціацію демократичних організацій, що об'єднала національно-демократичні рухи України, Білорусії, Молдови, Балтійських та Кавказьких республік. Ігнорування цієї тенденції з боку КПРС позначається на її авторитеті й призводить до відомих наслідків. Демократичним шляхом вирішальну роль у політичній верхівці нашого суспільства вже на початку 90-х отримали партії, рухи, кланово-бюрократичні угруповання та націоналістично налаштовані кола інтелігенції,

кінцевою метою яких була прихована «модернізаційною» риторикою заміна державного соціалізму на капіталізм взірця розвинутих країн Заходу. Таким чином, національне самоусвідомлення та участь у національних рухах стали одним з ресурсів включення мас у політичну діяльність, яка переросла в національну-демократичну революцію з елементами ліберальних реформ, яку активізували вихідці з старої еліти, колишня номенклатура. Якщо навесні 1991 р. переважна більшість мешканців України висловила на референдумі за збереження оновленого СРСР, то наприкінці того ж самого року – за його руйнацію шляхом відокремлення. Відбулося своєрідне заміщення «радянської людини», радянського конформіста через проголошення нових соціальних ілюзій про нове життя, новий порядок західного зразку без контролю Москви. Після краху радянської системи проголошені нові конституційні форми не отримали іманентного розвитку, а навпроти, почали наповнюватися тими стосунками, які існували до того, або були сумішшю легальних, неформальних, але не кримінальних і чисто нелегальних стосунків, кримінальний характер яких не може бути зафіксований тільки тому, що самі державні інстанції, які повинні були б виносити подібний вердикт, включені в ці відносини [4, с. 23].

Після приходу нової влади необхідно було трансформувати свою енергію протесту в енергію адаптації до нових, квазіринкових умов. Пішли на спад робочий рух, страйки і інші прояви масового протесту. Це було повною несподіванкою для більшості аналітиків. Утім, результати дослідження динаміки цінностей, отримані саме в 1994 р., показали, що процес соціальної адаптації вже «пішов» як новий домінуючий процес. Він спричинив появу ресурсних акторів, що потребують соцієнтальних стратегій. Почалася легітимація нових цінностей і норм, з'явилися спроби регуляції мезо- і макропроцесів. Почала інституціоналізуватися їх рання ліберальна орієнтація. В даний час базові функції суспільства здійснюються асиметричними структурами: життєзабезпечення – змішаною економікою при надмірному впливі новосформованого олігархічного сектору; інтеграція – переплетінням культур західного і східного типів; диференціація – різнорідними системами стратифікації при нерозвиненості середнього класу; владне регулювання – унітарною владою у поєднанні з багатопартійним парламентом і ліберальними нормами громадянства. Асиметричні процеси лібералізації: конкуренція не балансується кооперацією, соціокультурна диференціація – інтеграцією соцієнтального співтовариства тощо. Можна сказати, що були проведені непослідовні реформи, і для повної заміни «радянської людини» на нового конформіста нової влади не вистачило ні ресурсів, ні засобів (включаючи і ідеологічні). Як наслідок, протестний потенціал знову наростає, але знаходиться в межах контролю як з боку влади, так і особистості. Для багатьох цінностей демократичних і ринкових реформ

перетворюються на негативні символи. Це породжує не лише розчарування, незадоволеність, роздратування, але й неприйняття такого становища, яке супроводжується претензіями на новий, більш справедливий перерозподіл власності. Опитування, проведене в 1996 році показало, що 56 % респондентів переконані, що ринкові реформи призводять лише до процвітання купки негідників, 65 % вважають проголошені цілі масової приватизації за міф. 75 % вказали на постійний брак коштів [3, с. 166]. Перш за все, виявилася інверсія впливу в двох парах процесів: конформізм – аномія, адаптація – протест. Вплив лівих сторін цих пар, конформізму і адаптації, що забезпечували відтворення колишнього соціального порядку, різко пішло на спад. Навпаки, нестримно почав рости вплив правих сторін даних пар, тобто набули широкого поширення такі змінюючі процеси, як аномія і протест. Цього виявилось достатньо, щоб відбулася інверсія стану суспільства в цілому: соціальний порядок дестабілізувався і трансформувався в явну системну кризу [12, с. 109]. При цьому слід відмітити той факт, що психічний стан авторитаризму та аномії призводить до соціально відступу, небажання протистояти, що, у свою чергу, спричиняє абсентеїзм у політичній діяльності. Зміна, що привертає особливу увагу в контексті можливої соціально-політичної поведінки, – зростання протестних настроїв, які мали б також підвищувати готовність до неконвенційної, спонтанної, політичної співучасті протягом 1994-1999 рр. Проте зростання напруженості аж ніяк не підвищує готовність до активних дій, ілюстрацією чому може слугувати названий у літературі феномен «терпіння нестерпного», коли за критичного рівня напруження в Україні не відбулося активних масових виступів [5, с. 131-132]. Західні дослідники підкреслюють, що, за свідченням історії, повстання рідко відбуваються за умов відносної або абсолютної соціальної депривації. Навпаки, у такому разі серед депривованих груп спостерігається форма колективної апатії. Представники Франкфуртської школи вважали, що належність до групи деривації не веде до активної політичної поведінки. Вона радше сприяє становленню авторитарної особистості. Така особистість перебуває в стані страху перед авторитетом, владою, якій повністю підкоряється. Вона є конформною щодо конвенційних норм, має агресивні атитюди стосовно тих, хто порушує норми. Авторитарна особистість ніколи не протистоїть владі. Навпаки, вона ніби розчиняється у владі, водночас залишаючись поза політичним життям [3, с. 167].

Насамперед такий стан речей визначався розвитком політичних інститутів, які мали забезпечувати взаємодію влади та громадян. Слабкість політичних партій і їхня нетехнологічність не сприяли формуванню загальнонаціональних очікувань. Мажоритарна виборча система локалізувала суспільні інтереси на рівні конкретних проблем і викликів. Суб'єкти політичного процесу, зокрема партії, не були здатні перетворити

суспільні настрої на реальний механізм боротьби за владу. ЗМІ здебільшого перебували під адміністративним впливом, доступ до інформації про владні процеси (передовсім позалаштункові або «тіньові») для суспільства був обмежений [10, с. 20].

Можна стверджувати, що функціонувала протодемократія без демократів. На другому етапі 1996-2004 рр. варто простежити конформність мас і еліт. У 1996-1999 рр. для основної маси населення України характерними слід вважати пасивні способи політичної співучасті, відчуження від соціально-політичної діяльності. Для можливого подальшого аналізу політичної співучасті в Україні можна встановити направленість розвитку політичної співучасті – від ритуально-апатичної за Радянського Союзу, здебільшого апатичної в пострадянський період до бажаної, характерної демократичним суспільствам, здебільшого активної конвенційної, підтримуючої пасивної та активної неконвенційної [7, с. 319]. Дослідження, проведені в липні 1997 року показали, що населення оцінює зміни, які відбулися в Україні за останні 3 роки за 5-бальною системою на 1,6. Рівень довіри до вищих органів влади і посадових осіб (за 5-бальною шкалою): Верховна Рада – 2,0, Кабмін – 1,9, Адміністрація Президента – 1,9, Президент – 2,1, О. Мороз – 2,4. Респондентам також ставилося питання про причини поглиблення в Україні кризового стану. Генеральний фактор – суб'єктивні і об'єктивні чинники, другий – суб'єктивна провина органів влади, третій – розпад СРСР, четвертий – дії реформаторів-ринковиків, п'ятий – дії українських націоналістів. Щодо формування суб'єктивної готовності до протестних форм поведінки: 51 % – визнають пікетування установ; 64 % – мітинги і демонстрації; 62 % – страйки; 40 % – масову ненасильницьку громадянську непокору; 9 % – диверсії і терор; 16 % – масову збройну боротьбу [3, с. 166]. Слід зауважити, що демократичний напрямок реформ за Л. Кравчука, які спричинили системне економічне падіння, негативні наслідки приватизації та лібералізації цін, набув ознак авторитаризму за Л. Кучми. Останній відрізняється від радянського тоталітаризму: в одному випадку інститути насильства легальні і пронизують всю тканину соціального життя, в іншому – вони нелегальні з формальної точки зору, але «легітимні» в очах більшої частини населення, оскільки не протирічать звичному розумінню самодержавної влади, обмеженій фактично лише технічними обставинами управління (а не правовими або моральними рамками авторитету урядовців). Такий стан речей виявляється можливим тому, що реальна поведінка основної маси населення в даних випадках підпорядковано матеріальним інтересам існування, а не ідеям або ціннісним уявленням [8, с. 68].

Варто зробити аналіз конформності еліт за правління Л. Кучми. За цей період була сформована суто суперпрезидентська республіка. Звільнення з посад внаслідок неприйняття посадовими особами певних правил політичної гри були звичної

справою, тобто посадовці були під впливом не закону, а певної особи, Голови держави. При цьому простежується діалектичний зв'язок між формуванням суперпрезидентської влади Л. Кучми і формуванням опозиційних політичних сил як елементу протестного потенціалу в українському суспільстві. Відповідно, існувала авторитарна владна еліта за Л. Кучми, яка була сконсолідована в умовах відсутності опозиції як такої, що дає підстави стверджувати про наявність одноставного політичного середовища. Винятком був В. Чорновіл, який «не вписувався» в існуючу систему, яка, врешті-решт, його виштовхнула за рамки авторитарного режиму. Поступово ця влада почала еволюціонувати, трансформуватися в умовах складної економічної ситуації, постійно зростаючі темпи інфляції викликали незадоволення як у колах правлячої еліти, власників капіталу нової держави. Як наслідок необхідно для забезпечення стабільності існуючої системи знайти так званих «винуватців», що є невід'ємним елементом авторитарного режиму. Наприклад, при правлінні Л. Кучми діяли 11 урядів, 10 прем'єр-міністрів, мотивами розпусків і звільнень було загострення ситуації, яка була деструктивною для забезпечення стабільності існуючої влади президента і його оточення, а також прихильності мас до влади. Таким чином звільнені урядовці і політичні сили, які їх підтримували сформували потужна групу еліт, яка мала всі елементи політичної опозиції існуючому режиму Л. Кучми, тобто своїми діями президент сам сформував собі опозиційну владу з протестними настроями, яка похитнула існування одноставного політичного середовища. Також можна простежити конкретний механізм формування політичної еліти в цих умовах. По-перше, в авторитарному суспільстві передумовами були стан речей, певна ситуація з політичним, економічним відтінком в умовах декларування демократичних засад без їх гарантій, забезпечення і подальшого втілення. На цьому ґрунті формується згуртована політична сила, метою якого є зміна політичного режиму, оновлення політичної еліти внаслідок провокування існуючої еліти до гострої боротьби, яка розпочалась у 2000 році, а завершився у 2004 році як випробуванням старої так і нової еліти на здатність завоювання, утримання і реалізації влади. Політична криза 2000-х років, пов'язана з «касетним скандалом», та масові акції протесту цього періоду не лише поставили на крайню межу політичну легітимність існуючої влади (насамперед президентської, а й значною мірою сформували соціально-психологічний прецедент самої можливості масових протестних акцій як законного способу демонстрації суспільного невдоволення та відкритого політичного тиску на владу. Водночас ефективність масових акцій протесту початку 2000-х (зокрема, під час загальноукраїнських політичних акцій «Повстань, Україно!» та Україно без Кучми!) була, на думку громадян, досить невисокою, оскільки їх вплив на владні структури був «практично нульовий» [15, с. 6].

Політична та соціокультурна поляризація в суспільстві, з якою країна стикнулася у 2004 році, не активізувала радикальних протестних настроїв населення. Тоді лише 0,9 % громадян підтримували можливість застосування прямого насильства. А 2 % схвально ставилися до блокування діяльності органів влади. Можна дійти висновку, що суспільство мало певний рівень імунітету до поширення радикальних настроїв, тобто залишки «радянської людини» проявлялись на підсвідомому і свідомому рівнях.

Трансформаційне суспільство, яке пройшло етапи кардинального економічного падіння та знайшло внутрішні ресурси для певного зростання, не бачило перспективи в радикалізації власної стратегії виживання [10, с. 18]. У країні зберігався стійкий посттоталітарний синдром неможливості захисту громадянами своїх прав перед державою та неефективності суспільного впливу на владу. І це була по-своєму раціональна життєва стратегія виживання, яка до певного часу підтримувала та відтворювала систему. Наростаюча масовість колективної дії у протестних акціях набувала лавиноподібного ефекту саме завдяки виникненню масового соціально-психологічного відчуття можливості конкретних змін через особисту індивідуальну участь [14, с. 11-12]. При цьому варто брати до уваги, що будь-яка революційна технологія мобілізації, як і зовнішня технічна, організаційна чи фінансова підтримка є безглуздими та неефективними без внутрішнього потенціалу суспільства та сприятливого соціально-політичного тла масового бажання змін, яке досягає певної критичної маси та забезпечене достатнім громадянським представництвом [14, с. 18].

Протилежні настрої мали нові елітні групи та бізнес структури, які в умовах суперпрезидентської влади не мали прямого виходу до економічних ресурсів в Україні через бюрократичний-державний апарат держави. Монолітність влади вже була не такою очевидною, з'явилися опозиційні групи вихідців із правлячої еліти, загострювалася політична конкуренція. Зі зростанням конкуренції між владними групами суспільство дедалі частіше стало залучатися до політичного процесу: касетний скандал, акція «Україна без Кучми», формування опозиційних сил Віктора Ющенка та Юлії Тимошенко, президентська кампанія та масові акції протесту 2004 року [3, с. 166]. Події 2004 року показали повторення помилки радянської влади, саме влада ігнорувала імпульси, які йдуть від суспільства громадян, поки ще не громадянського суспільства, бо елементи «радянської людини» досить сильно закріплені у свідомості поколінь. Система сприймає імпульси як загрозу своєму існуванню і прагне або ігнорувати або подавити. У даному випадку був обраний шлях ігнорування, що і стало вирішальним для втрати влади, але не зміни системи економічних, політичних, соціальних відносин. Це дає стверджувати про переоцінку протестних подій в Україні як революції, на відміну від подій 1991

року. Тобто існуюча еліта при владі вибрала очікувальну позицію через домовленості з новою елітною групою, певний адаптивний спосіб в умовах функціонування помаранчевої влади, колишніх робітників старої еліти. Остання в легітимний, мирний, а отже, прийнятний для переважної більшості громадян та частини української політичної еліти спосіб певним чином намагалася оволодіти масовою свідомістю, яка була наче затиснута у лещата протиборства двох логік та суспільних настроїв – поміж розвиненим соціально-психологічним синдромом політичного безсилля (типова поставторитарна ситуація «виборів без вибору») та масовими суспільними прагненнями змін [14, с. 10]. Згідно з даними моніторингу 2005 р., майже 40 % респондентів надали найнижчу оцінку попередній діяльності Л. Кучми на посту Президента України. Накопичений до критичної межі протестний потенціал суспільства, традиційно спрямований проти влади та майже автоматично трансльований на «владного кандидата», став однією з вирішальних причин розгортання помаранчевої революції. Понад 40 % респондентів загальнонаціонального опитування відзначили це [14, с. 8]. За даними моніторингового дослідження 2005 р., понад 20 % респондентів, тобто п'ята частина дорослого населення країни, брали участь у тій чи іншій формі в цих подіях. Соціологічні моніторингові опитування, проведені з 1994 до 2004 рр., та висновок багатьох дослідників підтверджують суттєве наростання протестного потенціалу суспільства, який складався з багатьох факторів економічного, соціального та політичного невдоволення населення існуючим станом речей у країні. Так, відповідаючи на питання моніторингу «Що, на Вашу думку, краще – терпіти всілякі матеріальні труднощі заради збереження в країні порядку, миру та спокою, чи у разі значного погіршення умов життя виходити на майдан з протестом?», частка респондентів, які обрали шлях активного протесту, майже подвоїлася за десятиліття з 1994 р. і становила у революційному 2004 р. 42,1 %. Зростаюча динаміка протестних настроїв була особливо помітною з кінця 1990-х років. Як влучно зазначили в 2001 р. Є. Головаха і Н. Паніна, за цей час період часу «потенціал миролюбства в Україні зменшується» [6, с. 189]. І саме намагання українських можновладців передати владу як один із різновидів товару чи капіталу (подібно до кредитів, акцій, заводу чи санаторію) «своїм» людям, тобто у звичний для системи спосіб, та з брутальними порушеннями виборчого законодавства надзвичайно гострою проблемою вибору для багатьох громадян, а найактивніших з них перетворили на палких прибічників та учасників помаранчевої революції [14, с. 11]. Третій період 2004-2010 років засвідчує певний ефект періодичної зміни ейфорії на перших етапах правління В. Ющенка і помаранчевого апарату влади на адаптивний партикуляризм з новими соціальними ілюзіями щодо європейського рівня життя і вступу

України до ЄС. Конформація мас уже переходить на новий рівень через наявність таких ознак: по-перше, політика залишається домінуючою сферою розподілу суспільних цінностей; по-друге, специфічні інтереси через політику можуть бути виражені, як загальні; по-третє, внаслідок загальної політизації суспільного життя, навіть неполітичні проблеми переважно розв'язуються через владні структури [13]. Конформна поведінка мас виявляється у цьому періоді номінальною, але дисфункціональною, але підтримує загальну структуру інституту влади. Утримувачі влади в таких умовах вимушені допускати або імітувати сучасні, «універсальні» інституційні форми регуляції через створення атмосфери наближеності до Європи, подальшого включення до ЄС. Проте оскільки за режимом залишається монополія «легітимного» застосування засобів насильства і примушення, якими вони ні з ким не збираються ділитися, то універсалізм подібних інститутів виявляється уявним – імітаційним, декоративним, а самі інститути – квазісучасними [4, с. 23]. Тому всередині країни ринкової економіки, «правового суспільства» або «демократичних інститутів» (виборів, парламенту, незалежних ЗМІ, деідеологізованої науки і мистецтва) зберігаються разом з новими структурами і неформальні, неуніверсалістські стосунки, що використовують насильство або, навпаки, процедури, що компенсують або замінюють його (корупцію, кумівство, «дворічні стосунки», закриті співтовариства, що забезпечують ізоляцію від зовнішнього тиску і т. п.) [4, с. 24]. Як наслідок, дію номінальна сучасних і універсальних форм регуляції – інститутів – обмежено в пострадянській Україні латентними структурами насильства (авторитету, влади, впливу, не пов'язаного з функціональною компетенцією або нормами самого інституту).

Можна підкреслити одну особливість нової еліти помаранчевої влади, а саме демонстрацію своєї ексклюзивності, свого роду способом вищих рівнів соціальної ієрархії панування. Такі деякі особливості виступів перших осіб в державі або провідних політиків, коли вони, на загальну думку, роблять «заведено помилкові» думки або дозволяють собі тон, який недопустимий для «звичайних» людей у подібних ситуаціях, що претендують на перші ролі на публічній сцені, тобто на ексклюзивний статус [4, с. 24]. Простежується поступове зниження загальних норм поведінки, яке відображається у політичному полі. Наприклад, явна публічна брехня політиків, цинізм, корупція як символічно закріпленого коду поведінки, який інституціоналізувався, створюють ефект «зниження» через редукцію авторитетності універсальних, загальних правил до особистих, приватних, групових основ або в їх несхвалюванні. Виникає ситуація, коли розходяться ціннісні орієнтації як у еліт, так і у мас, тобто певне зараження «двомисленням» у новій системі відносин, яке позбулося влади авторитарної Л. Кучми, знизила можливість приходу до влади

його послідовника В. Януковича, консолідувала суспільство у єдиний політичний простір на шляху до євроінтеграції. Тенденції до корумпованості влади, закритості системи влади були наявні як у радянській системі, так у і пострадянській, але рівень доступності виходу до елітарного становища і ефективність зворотнього зв'язку між владою і суспільством залишається на низькому рівні. Це дає підстави для ствердження, що в умовах такої політичної («логічної») суперечності та відсутності роботи над помилками цілого покоління з моменту створення радянської людини і її подальшої заміни на конформіста нового покоління можуть виникати однотипові моделі зміни еліт з подальшим перерозподілом ресурсів із певним набором соціальних ілюзій для забезпечення стабільності суспільства. Паралельно з цими процесами відбувається певна закономірність, яку вже успадкувала влада у 2010 році, влада «реваншистів» – біло-блакитних із відвертим популізмом і проросійською орієнтацією у вигляді своєї соціальної ілюзії, як виклик на очікування мас нового курсу внаслідок зневіри у євроінтеграції. Держава відчужує громадян від політики, не допускаючи їх участі в рішеннях стратегічних і суспільно значущих проблем, тільки повідомляючи їй уже прийняті політичні і державні рішення, прагнучи повністю визначити результати виборів до їх початку, вводячи в дію норми законів, які не вирішують заявлених проблем і які неможливо виконати тощо. А програмні настанови будувалися навколо окремих положень, які мали віддалений стосунок до стратегії розвитку країни. Наслідком послужила умовна фрагментація владних еліт на «владу» й «опозицію» [1, с. 16]. Наприкінці 2008 року в Україні зафіксовано підвищення протестного потенціалу.

За результатами соціологічних досліджень, у грудні 2008 року 25 % громадян заявляли про готовність узяти участь у законних акціях протесту. Понад 17 % демонстрували готовність до участі в неконвенційних акціях протесту. А 4,5 % – у насильницьких чи навіть збройних акціях непокори. На початку 2009 року настрої громадян продовжували радикалізуватися. У березні 2009 року вже 14 % були готові до насильницьких дій для захисту своїх інтересів. Понад 23 % – до участі в незаконних акціях непокори владі. 42 % заявляли про можливість участі в конвенційних протестних виступах. Стрімке підвищення протестного потенціалу населення, зафіксоване на рубежі 2008-2009 років, для українського суспільства є нетиповим [9]. Попередні дослідження протестних настроїв населення України свідчили, що громадянам не був притаманний радикалізм. У динаміці з 1994 до 2005 року частка громадян, готових до насильницьких форм протесту (захоплення органів влади, блокування шляхів, створення не залежних

від уряду військових формувань), не перевищувала 3 % [2, с. 39]. Але знову проявляється тенденція при наявному протестному потенціалі до адаптивності і неготовності до відкритого протесту. Ззовні запропоновані тенденції до сепаратизму і сутичок Західної і Східної України певними політичними силами, які відкрито заявляли про націоналістичні напрямки своєї діяльності («Свобода») та відкритими антиросійськими переконаннями, на практиці демонструють адаптивну, конформну політику щодо нової влади на чолі з В. Януковичем. Можна припустити, що в Україні протестний потенціал знаходиться на низькому рівні, бо різко посилюлися консервативні і ностальгічні настрої щодо відтворення сильної влади з елементами реставрації авторитарного режиму. У Західній Україні, яка історично вважається ціннісно-цивілізаційним антиподом Східної України, на рівні еліт конформна поведінка еліт проявляється через демонстрацію прихильності і лояльності до нової проросійської влади для отримання необхідного статусу, посади, доступу до держбюджету. Останні набули ознак привілеїв після правління помаранчевої влади, які забезпечення лояльності, прихильності з боку посадовців всіх щаблів влади, тобто свого роду конформації, єдиного схвалення існуючого порядку в суспільстві. Можна стверджувати, що маніпулювання виходить на новий рівень, базуючись на примітивному з елементами перехідного товарному фетишизмі, мається на увазі забезпечення всіх високих посадовців уже закріпленим законодавством превілюваним положенням і постійним декларуванням про підвищення зарплатні, пенсій для мас, незважаючи на наслідки проведених дій в умовах непроведених системних реформ, постійних кредитів у МВФ. Держава структурує соціальну активність на реальному світі і визначає легітимні практичні схеми для громадян.

Отже, під час 1989-1994 рр., 1996-2004 рр., 2004-2010 рр. відносна тривалість та живучість системи влади й суспільних відносин у країні навіть під тиском зростаючого суспільного невдоволення може бути пояснена і такими обставинами, як рутинізація (тобто «узвичаснення» як норми поведінки) клієнталістської соціальної системи та культури побутової корупції, повсякденною адаптацією багатьох людей у їх стратегіях повсякденного існування до соціальних і політичних правил гри. На практиці ейфорія від приходу нової еліти з наявними соціальними ілюзіями змінює аномію, яка перероджується у апатію. Це створює неподоланий бар'єр між владою і суспільством, яка постійно прагне до відчуження один від одного, що унеможлиблює побудову зрілого громадянського суспільства в умовах перехідного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бебик В. Вибори – 2007: мотивація та ефективність політичних впливів / Бебик В., Дашаківська О., Охотнікова О. // Політичний менеджмент : Український науковий журнал. – 2008, № 1. – С. 14–22.

2. Биченко А. Громадська активність. Як її розуміють громадяни / А. Биченко // Центр Разумкова. – К., 2003. – С. 2–29.
3. Вовк А. Особливості політичної поведінки в умовах політичного конфлікту та кризової ситуації та перехідного періоду / А. Вовк // Науковий збірник «Політична психологія». – 2003. – С. 154–168.
4. Гудков Л. Условия воспроизводства «советского человека» / Л. Гудков // Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. – 2009. – № 2; Головаха Є. Готовність до соціального протесту: динаміка, регіональні особливості і чинники формування / Є. Головаха, Н. Паніна // Українське суспільство: десять років незалежності. – К., 2001. – С. 188–201.
5. Голов А. Россияне и украинцы в мае 1998 года: восприятие и оценки текущей ситуации / А. Голов // Социология: теория, методы, маркетинг. – 1999. – № 1. – С. 131–137.
6. Гончаренко О. Політична співучасть громадян в Україні: стан у пострадянському суспільстві / О. Гончаренко // Наукові записки. – Том 19, 2001. – С. 318–321.
7. Дубин Б. Границы и проблемы социологии культуры в современной России: к возможностям описания / Б. Дубин // Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. – 2008, № 5. – С. 67–74.
8. Думка громадян України про владу, політиків, ситуацію в країні та вплив економічної кризи (результати опитування) [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу : http://www.uceps.org/ukr/news.php?news_id=157.
9. Клюжев О. Електоральний протест в Україні в контексті політичної участі / О. Клюжев // Віче. – 2009. – № 8. – С. 17–20.
10. Косова Л. Общество ненакопления / Л. Косова // Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. – 2009. – № 1 (99). – С. 56–64.
11. Лапин Н. Инверсия доминантных процессов социокультурной трансформации и ее акторы / Н. Лапин // Кто и куда стремится вести Россию? / [под ред. Т. Заславской]. – М. : Высшая школа социальных и экономических наук, 2001. – С. 107–115.
12. Соціологічне опитування. Чи можна про Вас сказати, що Ви є членом політичної партії? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=347.
13. Степаненко В. Революція як констеляція: національні особливості громадянської активності / В. Степаненко // Українське суспільство 1994-2005. Динаміка соціальних змін. – К., 2005. – С. 4–21.
14. Якименко Ю. Громадянська активність в Україні: чи приречені ми мати те що масмо? / Ю. Якименко // Дзеркало тижня. – 2002. – № 41. – С. 5–7.

Рецензенти: Колісниченко А. І. – д.і.н., професор;
Курілло В. Є. – к.і.н., доцент.

© Левченко Л. О., 2011

Стаття надійшла до редколегії 25.03.2011 р.